

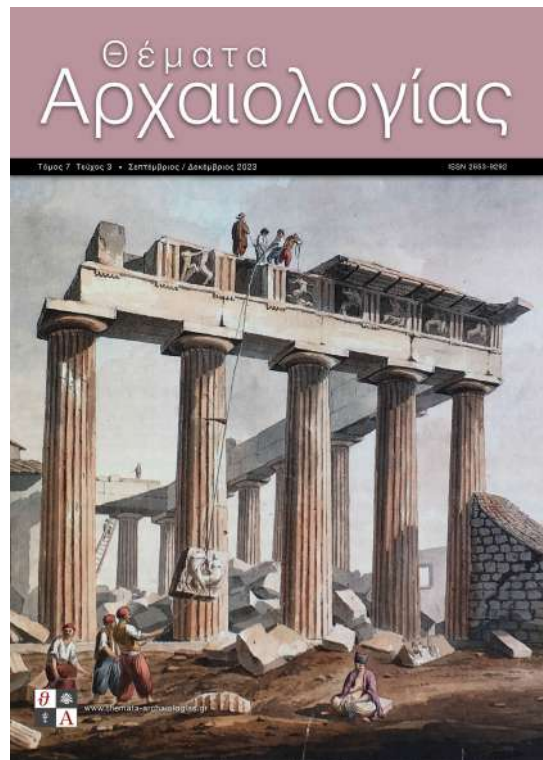

Η λατρεία της θεάς Δήμητρας στον ελληνικό κόσμο. Η αττική απεικόνιση της Δήμητρας ως Καρποφόρου

Συγγραφέας: Σταυρούλα Ασημακοπούλου

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2024/06/latreia-dimitras-2023-7-3-124-139.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 7, τεύχος 3, Σεπτέμβριος/Δεκέμβριος 2023, σ. 124-139

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Η λατρεία της θεάς Δήμητρας στον ελληνικό κόσμο

Η αττική απεικόνιση της Δήμητρας ως Καρποφόρου

Σταυρούλα Ασημακοπούλου

Δρ Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων πόλης Αθηνών

Την αφορμή για την εκπόνηση αυτής της μελέτης έδωσε ένα αγαλμάτιο ένθρονης Δήμητρας *Καρποφόρου*, Ρωμαϊκών χρόνων, *unicum* στη βιβλιογραφία, το οποίο ανακαλύφθηκε το 1976 επί της οδού Αριστείδου 5, στην Αθήνα, μαζί με τα εξής γλυπτά Ρωμαϊκών χρόνων: προτομή νέας γυναίκας με συμφυή βάση, αγαλμάτιο γυμνού καθήμενου άνδρα και αρχαϊστικό γλυπτό τρίμορφης Εκάτης. Καθώς, επί της οδού Αριστείδου 6, ανακαλύφθηκε κλασική οικία, η οποία βρισκόταν σε χρήση ως το τέλος των Ρωμαϊκών χρόνων, ο τόπος εύρεσης των γλυπτών καθιστά ελκυστική την υπόθεση ότι αποτελούσαν μέρος του γλυπτού διακόσμου της εν λόγω οικίας κατά τη Ρωμαϊκή εποχή. Παράλληλα, το αγαλμάτιο της Δήμητρας *Καρποφόρου* επιβεβαιώνει τη συνέχιση –και σε ιδιωτικό πλέον επίπεδο– της λατρείας της θεάς και κατά τη Ρωμαϊκή εποχή.

Λέξεις ευρετηρίου

Δήμητρα
λατρεία
θεότητα της βλάστησης
Μυστήρια
αισιοδοξία για το τέλος του βίου
Θεσμοφόρια
ιατρείνη
Λυκούργος
Δήμητρα Καρποφόρος
Γη Κουροτρόφος ή Καρποφόρος
Ώρες
θεότητα «πολιάς»
Μητέρα Γη

1. Τμήμα αναθηματικού ανάγλυφου, μέσα 4ου αι. π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης αρ. ευρ. AM2994 και 2982. Απεικονίζονται η Γη Κουροτρόφος, η Δήμητρα Χλόη και η Κόρη. Πιθανώς, προέρχεται από το ιερό της Δήμητρας Χλόης στη δυτική κλιτύ της Ακρόπολης, στο δρόμο από το Ασκληπείον στα Προπύλαια, όπου συλλατρευόταν με τη Γη Κουροτρόφο και την Αφροδίτη.

Οι φιλολογικές πηγές και οι επιγραφικές μαρτυρίες προσφέρουν πλήθος πληροφοριών για τη λατρεία της Δήμητρας, της σημαντικότερης θεότητας της βλάστησης στον ελληνικό κόσμο,¹ που συμπληρώνονται από τα ανασκαφικά ευρήματα τόσο στο μητροπολιτικό ελλαδικό κέντρο, όσο και στις αποικίες.²

Επίθετα που περιγράφουν τον χαρακτήρα και την εμφάνιση της θεάς, απαντούν κυρίως στον *Ύμνο Ομηρικό εις Δήμητρα* και στον *Ορφικό Ύμνο Δήμητρος Έλευσινίας, θυμίαμα στύρακα*, αλλά και σε άλλα συγγράμματα.³ Η αγαπημένη αδελφή του Δία⁴ κατέχει δεσπόζουσα θέση στη λατρευτική ζωή των κατοίκων των ελληνικών πόλεων, οι οποίες στηρίζονται στην αγροτική οικονομία. Η Δήμητρα ταυτίζεται με τη θεά Γη⁵ (εικ. 1), ως η δύναμη, που εξασφαλίζει την ευημερία στις κοινωνίες, οι οποίες στηρίζουν την επιβίωσή τους στη γεωργία.⁶ Ο Αριστοφάνης αποδίδει τις ευεργε-

τικές της ιδιότητες με το χαρακτηρισμό *καρποφόρος βασίλεια*⁷ και ο Αθήναιος την χαρακτηρίζει *πλούτου μητέρ' Ολυμπίαν*.⁸

Η Δήμητρα είναι επίσης η θεά, που διασφαλίζει για τους μνημένους στα Μυστήρια, «μεγαλύτερη αισιοδοξία για το τέλος του βίου και για ολόκληρη γενικώς τη ζωή»,⁹ αφαιρώντας τον τρόπο του θανάτου.¹⁰ Στον *Ομηρικό Ύμνο εις Δήμητρα* (στ. 280-282) παραδίδεται: «Ευλογημένος να είναι εκείνος από τους θνητούς, πάνω στη γη, που είδε αυτά τα πράγματα. Όμως αυτός που δεν πήρε μέρος στις τελετές και δεν έχει μερίδιο από αυτές, ποτέ δεν θα έχει κλήρο από παρόμοια αγαθά, όταν πεθάνει και πάει στα ζοφερά σκοτάδια». «Ευτυχής όποιος πηγαίνει κάτω στη γη έχοντας δει εκείνα· γνωρίζει το τέλος της ζωής, γνωρίζει και την αρχή που δίνει ο Ζευς», υποστηρίζει ο Πίνδαρος.¹¹ Ο Κικέρων θεωρεί ότι η μεγαλύτερη ευεργεσία που προσέφερε στην ανθρωπότητα η Αθήνα είναι τα Μυστήρια, τα οποία προσέφεραν στους μνημένους καλές ελπίδες

για το τέλος της ζωής και την αιωνιότητα· στο έργο *De Legibus* (2, 36) αναφέρει: «Διότι ανάμεσα στους εξαιρετους και πράγματι θεικούς θεσμούς που η Αθήνα σας έχει γεννήσει και φέρει στην ανθρωπότητα, καμία, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι καλύτερη από αυτά τα Μυστήρια· γιατί μέσω αυτών αποβάλαμε τον βάρβαρο και άγριο τρόπο ζωής και μορφωθήκαμε και εκπολιτιστήκαμε· και «μύησις» καθώς αποκαλείται, πράγματι μάθαμε τις απαρχές της ζωής και αποκτήσαμε τη δύναμη όχι μόνο να ζούμε ευτυχισμένοι, αλλά και να πεθαίνουμε με μία καλύτερη ελπίδα».

Στις εορτές της Δήμητρας, συμμετείχαν κατά κύριο λόγο οι γυναίκες. Οι περισσότερες από τις εορτές, στις οποίες η συμμετοχή ήταν αποκλειστικά γυναικεία, όπως τα Θεσμοφόρια, τα Αλώα και τα Στήνια, σχετίζονταν με τη Δήμητρα. Η λατρεία εί-

ναι ένας από τους ελάχιστους τομείς, στους οποίους οι Αθηναίες δέσποινες μπορούσαν να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο, διότι συμμετείχαν στις περισσότερες από τις επίσημες θρησκευτικές εορτές και το ιερατείο αρκετών θεοτήτων αποτελείτο από γυναίκες, ενώ παράλληλα, υπήρχαν λατρείες, στις οποίες μόνο γυναίκες μπορούσαν να πάρουν μέρος.¹²

Υπάρχουν περιπτώσεις, όπου τα τεμένη της Δήμητρας είναι τα πρώτα που καθαγιάζονταν κατά την ίδρυση νέας οικιστικής μονάδας, διότι προφανώς ήταν η θεότητα που προστατεύοντας την παραγωγή των δημητριακών εγγυάτο την επιβίωση του πληθυσμού.¹³ Είναι φανερό ότι η Δήμητρα είχε αποκτήσει ιδιαίτερη πολιτική/πολιτειακή διάσταση στη συνείδηση των Ελλήνων,¹⁴ καθώς θεωρούσαν ότι με τη διδαχή της καλλιέργειας της γης, η θεά

2. Αναθηματικό ανάγλυφο των ιατρών, δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ.
Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, αρ. ευρ. 1332 (IG II² 4359).

3. Τμήμα αναθηματικού ανάγλυφου, τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1461.

διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις και όρισε τους κανόνες που έπρεπε να διέπουν την οργάνωση της πόλεως, ώστε να επιτευχθεί η επιβίωση και η αρμονική συμβίωση των ανθρώπων.¹⁵

Παράλληλα, με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις φιλολογικές πηγές, αποδεικνύεται ότι η Δήμητρα λατρευόταν και ως *ιατρείνη*. Μια γραπτή ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα του 5ου αι. π.Χ., που ανακαλύφθηκε στις ανασκαφές του Τελεστηρίου στην Ελευσίνα, με επιγραφή *Δήμητρι Εὐκράτης*, μαρτυρεί ότι η Δήμητρα χάρισε το φως σε έναν τυφλό άνδρα.¹⁶ Η *Παλατινή Ανθολογία* διασώζει μαρτυρία για θεραπεία τυφλού άνδρα, που εκφράζεται από τον ίδιο τον θεραπευμένο· πρόκειται για

το επίγραμμα του Αντιφίλου, από την εποχή του Αυγούστου· αναφέρεται στα «Μυστήρια της Δήμητρας», αλλά ευχαριστεί τις «Θεές» για τη θεραπεία του.¹⁷ Στο αναθηματικό ανάγλυφο των πέντε ιατρών που τίμησε η πόλη των Αθηνών (εικ. 2), απεικονίζονται οι ελευσίνιες θεότητες και ο Ασκληπιός.¹⁸ Επίσης, σε αναθηματικό ανάγλυφο από τον Πειραιά, απεικονίζονται ο Ασκληπιός με την οικογένειά του, ή με τις ελευσίνιες θεότητες, πλαισιωμένες από δύο ανδρικές μορφές (Τριπτόλεμος και Ευβουλέας),¹⁹ και σε τμήμα αναθηματικού ανάγλυφου από το Ασκληπιείο του Πειραιά (εικ. 3) απεικονίζονται οι ελευσίνιες θεότητες και ομάδα λατρευτών, τρεις ενήλικες και ένα παιδί.²⁰

Είναι κοινώς αποδεκτό στην έρευνα ότι η λατρεία της Δήμητρας συνδέθηκε ήδη από τα Αρχαϊκά χρόνια με την ανάπτυξη του θεσμού της πόλεως-κράτους, και αξιοποιήθηκε από τους τυράννους, οι οποίοι ευνοούσαν, προς ίδιον όφελος, την ανάπτυξη των λαϊκών λατρειών.²¹ Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης των Αθηνών από τους Πεισιστρατίδες, οικοδομήθηκε στην Ελευσίνα, στη θέση του μυκηναϊκού ναού, το πρώτο Τελεστήριο, αφιερωμένο στις ελευσίνιες θεότητες.²²

Στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αιώνα π.Χ. ο Λυκούργος, ρήτορας και ικανός πολιτικός, ταμίας της πόλης επί τρεις πενταετίες, και μέλος του αθηναϊκού ιερατικού γένους των Ετεοβουταδών με γενάρχη τον Εριχθόνιο, ήταν ο πρώτος που διαμόρφωσε «θρησκευτική πολιτική» με στόχο την ανασυγκρότηση της λατρείας και των ιερών.²³ Στους Ελληνιστικούς χρόνους, η λατρεία της Δήμητρας εξακολούθησε να κατέχει δεσπόζουσα θέση στη θρησκευτική ζωή της πόλεως των Αθηνών,²⁴ καθώς εξέφραζε τη σημασία των παλαιών ελληνικών παραδόσεων²⁵ και καθιστούσε την πόλη γνωστή στους Έλληνες στον μεγαλύτερο, πλέον, ελληνικό κόσμο.²⁶

Κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, η λατρεία της Δήμητρας υποδηλώνει την προσπάθεια των Ρωμαίων αυτοκρατόρων να προσδώσουν νέα ώθηση στις παραδοσιακές λατρείες, ώστε να επιτευχθεί η αρμονική συμβίωση με τη νέα άρχουσα τάξη.²⁷ Παράλληλα, καταδεικνύει την «αξιοποίηση» της θρησκείας ως μέσου προπαγάνδας, ώστε, δια της προβολής της ευεργεσίας της Δήμητρας στην ανθρωπότητα, να επιτευχθεί η ενδυνάμωση της αυτοκρατορικής εικόνας.²⁸

4. Πήλινο ανάγλυφο με παράσταση ένθρονης Κυβέλης, 3ος αι. π.Χ. Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ. Βρέθηκε στα περίχωρα της Σμύρνης, όχι μακριά από το όρος Σίπυλος, σημαντικό κέντρο λατρείας της Μητέρας των θεών-Κυβέλης. Το έργο είναι ελληνική δημιουργία, αντλεί όμως εικονογραφικά στοιχεία από την ανατολική λατρεία της θεάς.

Η αττική απεικόνιση της Δήμητρας ως *Καρποφόρου*

Η παλαιότερη σωζόμενη μαρτυρία για τη λατρεία της Δήμητρας *Καρποφόρου* ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ.,²⁹ εποχή κατά την οποία παρατηρείται μεγάλη απήχηση των περισσότερο παρήγορων θεοτήτων,³⁰ όπως της Μητρός των Θεών - Κυβέλης (εικ. 4),³¹ του Ασκληπιού,³² της Αγαθής Θεάς³³ και της Δήμητρας, εξαιτίας των σημαντικών αλλαγών που σημειώνονται σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο.³⁴

Με την κατάρρευση του κυρίαρχου θεσμού της πόλεως - κράτους στην αρχαία Ελλάδα κατά τον 4ο αι. π.Χ., παρατηρείται αξιοσημείωτη κατάπτω-

ση της επίσημης ελληνικής θρησκείας, αυτής δηλαδή του ολύμπου δωδεκάθεου, καθώς και άμβλυση της αυστηρής ευλάβειας. Στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ., η συνετή οικονομική πολιτική του Λυκούργου και η έξυπνη χρηματοοικονομική διαχείριση εξασφάλισε αρκετό πλούτο για την αναμόρφωση των ιερών χώρων και την προβολή των παραδοσιακών λατρειών· στο έργο αυτό βοηθήθηκε και από συνδρομές ιδιωτών. Ο Λυκούργος, άνδρας προσηλωμένος στους θρησκευτικούς και πολιτειακούς θεσμούς, κόσμησε την πόλη του, όσο κανείς άλλος μετά τον Περικλή.³⁵ Κατά τη διάρκεια των Ελληνιστικών χρό-

5. Άγαλμα Κυβέλης από τη Λειβαδιά, Αυτοκρατορικών χρόνων. Χαιρώνεια, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 10.

6. Άγαλμα Δήμητρας, 350-340 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. ευρ. 1859,1226.26 (Sc 1300).

νων, οι μεγάλες λαϊκές μάζες αναζητούσαν την αρωγή περισσότερο «επήκων» θεοτήτων, που υπήρχαν κυρίως στα πάνθηα της Ανατολής, οι οποίες βρίσκονταν πιο κοντά στους ανθρώπους, διότι «συνέπασχαν» με αυτούς και συμμετείχαν ενεργά στην επίλυση των προβλημάτων τους.³⁶ Οι άνθρωποι βρήκαν καταφύγιο στις μυστικές λατρείες, στην ορφική και τη διονυσιακή, και ιδιαίτερος στην ελευσινιακή που εξελίχθηκε σε ένα είδος ημεπίστης λατρείας.³⁷

Τη Δήμητρα ως *Καρποφόρο* απεικονίζει το αγαλμάτιο ΕΦΑΠΑ αρ. ευρ. Μ1981, Αδριάνειας ή πρώιμης Αντωνίνειας περιόδου,³⁸ το οποίο αντιγρά-

φει κάποιο κλασικό ή ελληνιστικό αττικό πρωτότυπο, που απεικόνιζε τη Μητέρα των Θεών³⁹ (εικ. 5) ή τη Δήμητρα⁴⁰ (εικ. 6).

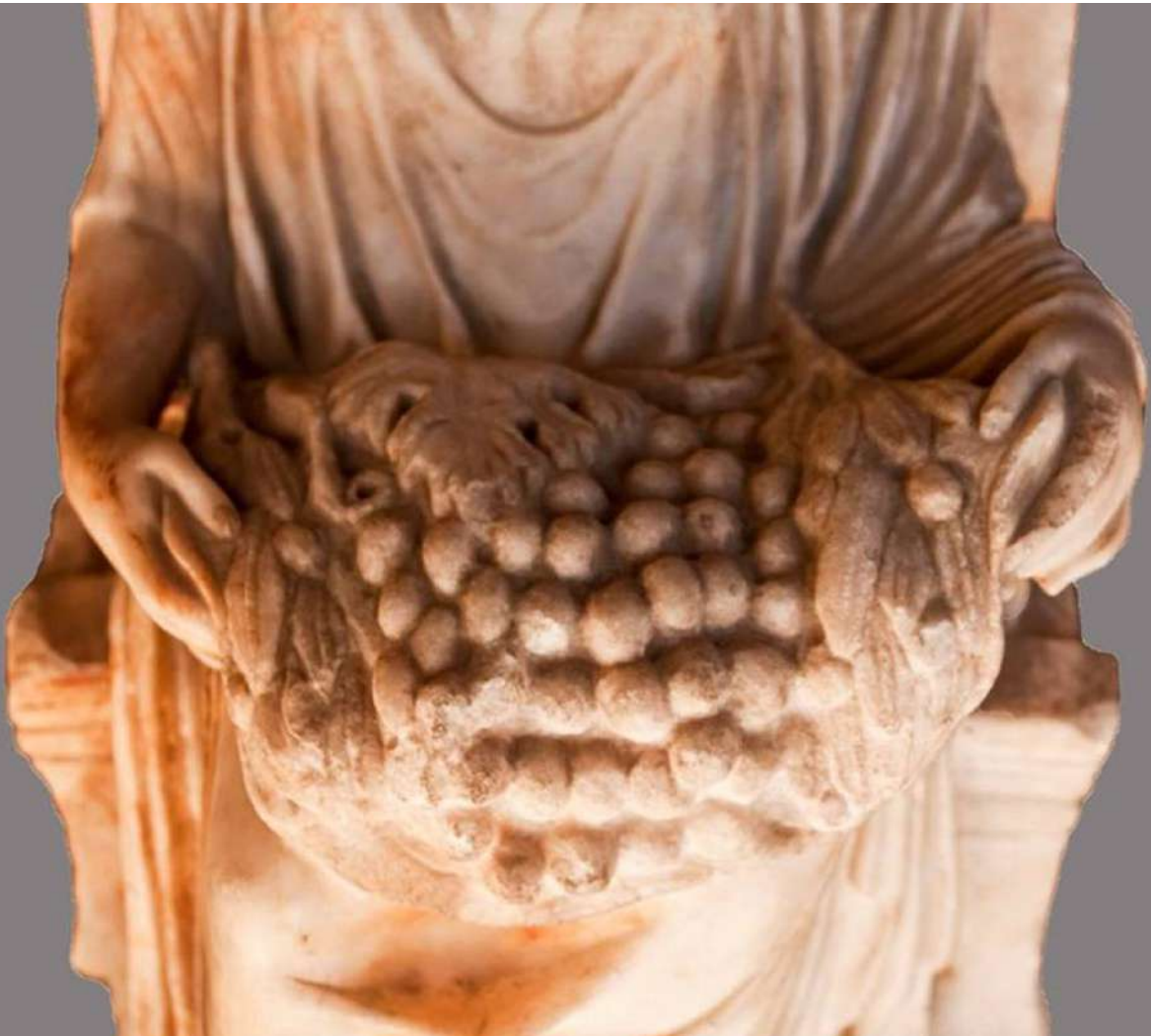
Η θεά απεικονίζεται μετωπική (εικ. 7) και φορά χειριδωτό πολύπτυχο ποδήρη χιτώνα, πέπλο με απόπτυγμα, το οποίο πέφτει μέχρι την οσφύ καθώς και ιμάτιο, που έρχεται από τον αριστερό ώμο, αναστρέφεται στον πήχυ του αριστερού χεριού και πέφτει μέχρι το έδαφος του θρόνου, απολήγοντας σε πλούσιες καμπύλες πτυχές αριστερά και δεξιά της μορφής. Δύο κυματοειδείς πλόκαμοι της ελλείπουσας κόμης, που καταλήγουν σε σπειροειδείς άκρες, ανά ένας εκατέρωθεν του λαιμού, πέ-

7. Αγαλμάτιο ένθρονης Δήμητρας Καρποφόρου (πρόσθια όψη), Αδριάνεια ή πρώτημη Αντωνίνεια εποχή. ΕΦΑΠΑ αρ. ευρ. Μ1981. Αποθήκη λιθίνων της ΕΦΑΠΑ, επί της οδού Δράκοντος 7, στην Ακαδημία Πλάτωνος.

φτουν ψηλά στο στέρνο. Στα πόδια φορά σανδάλια, των οποίων εμφανή είναι μόνο τα καττύματα, ενώ οι ιμάντες καλύπτονται από τις πτυχές των ενδυμάτων. Πατά σε τετράπλευρο υποπόδιο, που μμείται χαμηλότατο σκίμποδα. Η θεά στα γόνατά της κρατά με τα χέρια της ύφασμα, το οποίο περιέχει προσφορές αποτελούμενες από βότρους σταφυλών με φύλλο και σπειροειδείς βλαστούς αμπέλου, καθώς και κλάδους ελαιάς πλήρεις καρπών

(εικ. 8). Ο θρόνος, στον οποίο κάθεται, έχει ερεισίνωτο που φέρει επίστεψη με κυμάτιο και αντί ερεισίχειρων έχει χαμηλές οριζόντιες κιγκλίδες, που συγκρατούν το μεταξύ αυτών και του εδράνου εμφανές μαξιλάρι. Τα πόδια του θρόνου, ολόγλυφα, μμούνται προφανώς διακοσμητικά σκαλισματα ξύλινων προτύπων. Κάτω από τον θρόνο και στο κέντρο του έχει διατηρηθεί κυβικός πυρήνας του μαρμάρου, προφανώς για λόγους στε-

8. Αγαλμάτιο ένθρονης Δήμητρας Καρποφόρου (λεπτομέρεια), Ρωμαϊκών χρόνων (2ος αι. μ.Χ.). ΕΦΑΠΑ αρ. ευρ. Μ1981. Αποθήκη λιθίνων της ΕΦΑΠΑ, επί της οδού Δράκοντος 7, στην Ακαδημία Πλάτωνος.

ρεότητας και ευστάθειας της σύνθεσης. Στο πίσω μέρος του θρόνου φέρει δύο μεταλλικούς πύρους, πιθανότατα για στερέωση σε κόγχη. Ο θρόνος και το υποπόδιο στηρίζονται σε παραλληλεπίπεδο βάθρο, του οποίου η πρόσθια όψη κοσμείται με μκκυλογραφική πρόστυπη ανάγλυφη παράσταση, που απεικονίζει, από τα αριστερά προς τα δεξιά, γυμνό νέο άντρα αγένειο με κοντά μαλλιά, λιοντάρι που αντιμετωπίζει ταύρο και άλογο με καλοχτενισμένη χείτη και ουρά, που φεύγει μεν, αλλά ατενίζει τη σιγή, με την κεφαλή στραμμένη προς τα ζώα πίσω από αυτό.

Ενδεικτικοί για την ταύτιση της γυναικείας μορφής ως Δήμητρας είναι οι καρποί που κρατά στα γόνατά της. Απεικονίζεται πιθανότατα κατά

τον αττικό τρόπο η Δήμητρα ως *Καρποφόρος*, ως *καρποφόρος βασίλεια* κατά τον Αριστοφάνη (*Βάτραχοι*, 381-382), όπως υποδηλώνουν οι καρποί, σταφύλια και ελιές, που κρατά στα γόνατά της, τα οποία αποτελούν δύο από τα σημαντικότερα και πολυτιμότερα προϊόντα της αττικής γης. Δεν ανήκει σε κάποιον γνωστό εικονογραφικό τύπο της θεάς,⁴¹ αφού στα λιγοστά αγαλμάτια Δήμητρας των Ρωμαϊκών χρόνων από τον ελλαδικό χώρο, η θεά κρατά δέσμη από στάχυα⁴² και κωδιές μήκωνος.⁴³

Η Δήμητρα ως *Καρποφόρος* σχετίζεται με την καλλιέργεια της γης και εν γένει την αγροτική ζωή⁴⁴ και ήταν συγγενής με την Γη Κουροτρόφο ή Καρποφόρο⁴⁵ είναι η «καρποδότειρα» Μητέρα Γη, της οποίας η σχέση με την παραγωγή φαίνεται και

από τη σύνδεσή της με τις Ώρες.⁴⁶ Οι Ώρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος, προστάτευαν τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, είναι πανάρχαιες θεότητες της βλάστησης και ανήκουν, όπως και οι Χάριτες, στις προελληνικές, χθόνιου χαρακτήρα, γυναικείες θεότητες, οι οποίες εορτάζονταν με λατρείες που είχαν χαρακτηριστικές τους στιγμές τη γέννηση, τον θάνατο και την αναγέννηση, τον κύκλο δηλαδή που διαγράφει η φύση κατά τη διάρκεια του χρόνου.⁴⁷

Στα Ελληνιστικά χρόνια η Δήμητρα *Καρποφόρος* αντιμετωπίζεται πλέον ως θεότητα «πολιάς»· χαρακτηριστικό είναι το επίθετο *Δημοσία*, που αποδίδεται στη Δήμητρα σε κατάλογο αναθημάτων της Αλικαρνασσού του 3ου αι. π.Χ.,⁴⁸ καθώς και ένα ενεπίγραφο αναθηματικό βάθρο, του 2ου αι. μ.Χ., που έφερε αγάλματα φυσικού μεγέθους της Δήμητρας, της Κόρης και της προσωποποίησης του Δήμου, ο οποίος επιζητεί την προστασία και ευλογία, που υπόσχονται οι θεές.⁴⁹ Η λατρεία της αποκτά δημόσιο χαρακτήρα, καθώς αναθήματά της αφιερώνονται σε δημόσιους χώρους, όπως στην Ακρόπολη των Αθηνών,⁵⁰ το Αγορανομείον της Σάμου⁵¹ και το Ασκληπιείον της Επιδαύρου.⁵² Στα Αυτοκρατορικά χρόνια, κυρίως στις πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως στην Έφεσο,⁵³ τα Δίδυμα,⁵⁴ την Πέργαμο,⁵⁵ η λατρεία της διαδίδεται σε ευρύτατες κοινωνικές ομάδες και αποκτά ιδιαίτερη αίγλη· είναι αξιοσημείωτο ότι οι Ρωμαίες αυτοκράτειρες Λιβία και Αγριπίνα η Νεώτερη λαμβάνουν τον τίτλο *Σεβαστή Δημήτηρ Καρποφόρος*.⁵⁶

Η θεά ως *Καρποφόρος*, προστάτιδα της αγροτικής παραγωγής, προβάλλεται ως εγγυήτρια της αρμονικής συμβίωσης των ανθρώπων και της ευημερίας του κράτους. Κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, η λατρεία της Δήμητρας *Καρποφόρου* υποδηλώνει την προσπάθεια των αυτοκρατόρων να ενισχύσουν τους δεσμούς των Αθηναίων με τις παραδόσεις τους, να υπογραμμίσουν την αρμονική συμβίωση με τις συνήθειες της νέας άρχουσας τάξης,⁵⁷ και παράλληλα, να αξιοποιήσουν τη θρησκεία για την αυτοπροβολή τους ως προστάτες της ευημερίας των υπηκόων τους.⁵⁸

Επισημαίνεται, ως κατακλείδα, ότι η καλλιέργεια της γης είχε για τους Έλληνες ιερό χαρακτήρα, διότι μέσω αυτής εξασφάλιζαν την επιβίωσή

τους, αλλά απέδιδαν επίσης τιμές στη θεά Δήμητρα και τη Μητέρα Γαία. Παντοδύναμη, με τη δύναμή της να εποπτεύει κάθε εμφάνιση της ζωής, η Μητέρα των Θεών γίνεται και Μητέρα των ανθρώπων· καταγόμενη από τη μεγάλη γυναικεία θεότητα των Προϊστορικών χρόνων της Ανατολής και της Μεσογείου, μορφοποιείται από την συναίρεση πολλών θρησκευτικών οντοτήτων στον ελληνικό χώρο ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., ακριβώς όπως η λατρεία της. Άλλωστε, η ιδέα της Γης Μητέρας προϋπάρχει της συνείδησης των ανθρώπων και μορφοποιείται ανάλογα με τις εποχές, καθώς αποτελεί την αιώνια γενεσιουργό θηλυκή δύναμη. Πολλά τα λατρευτικά επίθετα αυτής της υπέρτατης θηλυκής θεότητας, πολλές και οι θεικές ιδιότητές της, αφού αποδίδεται ως απόλυτη κυρίαρχος των στοιχείων της φύσης και απaráμλλη γονιμοποιός, ζωοδότρα μητέρα και ακαταπόνητη κουροτρόφος, τρυφερή και *επήκοος* απέναντι στις ανθρώπινες ανάγκες, προστάτης των αδυνάτων, *ιατρείνη* των αρρώστων, αλλά και τιμωρός των βέβηλων και των ασεβών. Ο Ουρανός την γονιμοποιεί με τις ζωογόνες βροχές του και τον άνεμο και από τα σπλάχνα της γεννιέται κάθε μορφή ζωής. Από αυτήν γεννιούνται και οι άνθρωποι, οι οποίοι οφείλουν να αξιοποιήσουν το γόνιμο έδαφός της, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους, και να αναπτύξουν, με τη μόνιμη εγκατάστασή τους σε έναν τόπο, κοινωνικές μορφές ζωής, πολιτισμό και πολιτειακούς θεσμούς.

Μέσα από την αποκωδικοποίηση του μύθου για τη γνώση της καλλιέργειας της γης, γίνεται αντιληπτό πώς η Δήμητρα «διδάσκει» τους ανθρώπους να επιδιώξουν μια εύρυθμη και ειρηνική συμβίωση μέσα στις πόλεις τους, καθώς οι άνθρωποι μετά την ικανοποίηση των αναγκών του *ζήν* και την εξασφάλιση της επιβίωσής τους, θα αφιερώσουν τον χρόνο και την ενέργεια που έχουν στη διάθεσή τους, στο *εὐ ζήν*, στα έργα του πολιτισμού, την τέχνη, και την οργάνωση της πολιτείας, κι έτσι η γεωργία καθίσταται μητέρα και τροφός «πασών τῶν ἐπιστημῶν»,⁵⁹ με την έννοια πως, από τότε που «ανακαλύφθηκε» η γεωργία, τα ήθη εξημερώθηκαν, οι άνθρωποι δημιούργησαν πολιτισμό και οι κοινωνικές σχέσεις τους θεσμοθετήθηκαν.

Σημειώσεις

1. Η Χθόνια Δήμητρα (Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, 2.35. 4.8, 3.14.5, 8.42.1.1-3) αναδεικνύεται σε θεότητα της ευφορίας. Για τη λατρεία της Χθόνιας Δήμητρας, βλ. Ρωμαίος 1952, 31· Nilsson 1975, 329-330· Nilsson 1976, 401, 466· Παπαχατζής 1976, 272-277, 359· Burkert 1993, 418· Cronkite 1997, 13-35, ιδιαιτ. 31-35· Kron 1998, 211-215· Παπαχατζής 2006, 110-111· Graf, Johnston 2007, 10, 12, 14, 16, 18, 38· Larson 2007, 78-79.
2. Η Δήμητρα λατρεύεται κατεξοχήν στη Σικελία και την Κάτω Ιταλία (Hinz 1998), στην Κυρήνη (Paribeni 1959· Coldstream 1973, 185· White 1984, 23-30· Kane 2008, 167-172· White 2008, 161-166· Constantinou 2014, 39-45· De Minicis 2014, 127-146), καθώς και στα παράλια της Μικράς Ασίας (Schipporeit 2013).
3. Για τα λατρευτικά επίθετα της Δήμητρας, βλ. Nilsson 1975, 311-312· Cole 1994, 201-202· Παχής 1998, 30-36· Versnel 2011, 146 και κυρίως Famell 1971, 31-38, 311-325 (για πληρέστερο κατάλογο).
4. Βλ. Ησίοδος, *Θεογονία*, 912-914.
5. Ευριπίδης, *Βάκχαι*, 275-277· Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 685-686· *Λεξικόν της Σούδας* δ 426, 1-3.
6. Χαρακτηριστικό είναι ότι η συγκομιδή των σιτηρών ονομαζόταν *δαματρίζειν* (Hσύχιος, δ 184, 1: <δαματρίζειν> τὸ συνάγειν τὸν Δημητριακὸν καρπὸν).
7. Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*, 381-382.
8. Αθήναιος ο Ναυκρατίτης ή Ναυκράτιος, *Δειπνοσοφισταί*, 15.50.10-12.
9. Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 28-29.
10. Βλ. Vernant 2000, 101-106· Πινγκάτογλου 2010, 209 και υποσημ. 26· Versnel 2011, 146· Πινγκάτογλου 2015, 161-175, ιδιαιτ. 161.
11. Πίνδαρος, *Απόσπασμα* 137.
12. Για την συμμετοχή των γυναικών στα κοινωνικά δρώμενα, βλ. ενδεικτικά, Simon 1983, 17-37· Versnel 1993, 235-260· Τιβέριος 2009, 125· Καραπαναγιώτου 2013, 24-25.
13. Βλ. σχετικά, Πινγκάτογλου 1999, 916.
14. Στο Ελευσίνιο της Αθήνας, όπως μαρτυρεί ο ρήτορας Ανδοκίδης (*Περί Μυστηρίων*, 111.1-9), συνεδρίαζε σε ορισμένες περιπτώσεις η βουλή «κατά τὸν Σόλωνος νόμον». Πρβλ. και IG II 2 794 (μέσα 3ου αι. π.Χ.), IG II 2 848 (209/8 π.Χ.), IG II 2 1072 (116/7 μ.Χ.).
15. Βλ. σχετικά, Πινγκάτογλου 1999, 916 και υποσημ. 40.
16. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 4353, IG II 3 (4) 1028: βλ. van Straten 1981, 122 αρ. κατ. 13.1 εικ. 56· Beschi 1988, 861 αρ. 161 (με αρ. ευρ. 5256)· Clinton 1992, 209 εικ. 78· von Eickstedt 2001, 16 εικ. 8· Kerenyi 2008, 139-140 εικ. 34. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη Δήμητρα αφιερώνονταν κυρίως ομοιώματα οφθαλμών, τόσο στην Ελευσίνα, την Πέργαμο, τη Μεσημβρία, όσο και στη Δήλο, σύμφωνα με τους καταλόγους του δηλιακού Θεσμοφορίου, βλ. Πινγκάτογλου 2015, 174 υποσημ. 352. Στο ιερό της Δήμητρας στο Δίον ανακαλύφθηκε μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση δύο αυτιών, βλ. Πινγκάτογλου 2015, 174 αρ. Γ60 πίν. 118. Πρβλ. Forsén 1996, 13 κ.ε.· Hughes 2017, 67 υποσημ. 4, 70, 73, 166 υποσημ. 40· Petridou 2017, 95-111· Renberg 2017, 351 υποσημ. 38.
17. *Παλατινή Ανθολογία*, Επίγραμμα (του Αντιφίλου), 9.298.
18. Μουσείο Ακρόπολης αρ. ευρ. 1332, IG II 3 (4) 712, του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ., βρέθηκε στο Ασκληπιείον των Αθηνών: βλ. von Eickstedt 2001, 15-16 εικ. 7. Για τη σύνδεση των δύο θεοτήτων, Δήμητρας και Ασκληπιού, βλ. και Κατάκης 2002, 264 και υποσημ. 1106.
19. Βρίσκεται στην Κοπεγχάγη, στη Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg 197 αρ. κατ. 1430, περί το 400 π.Χ.: βλ. Speier 1932, 46-47 πίν. 13:1· Baumer 1997, 144 αρ. R47 εικ. 35:1· Kreikenbom 2004, 222, 225, 227, 243, 248, 255, 517 εικ. 156 a-c.
20. Βρίσκεται στην Αθήνα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 1461, τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.: βλ. Beschi 1988, 868 αρ. 277· Baumer 1997, 129-130 αρ. R22 πίν. 29:2· von Eickstedt 2001, 15 εικ. 6· Καλτσάς 2002, 224 αρ. κατ. 471.
21. Για τη θρησκευτική πολιτική των Πεισιστρατιδών γενικότερα, βλ. Kolb 1977, 99-138· Shapiro 1989, 67-83· Ματθαίου 2010, 20· Welwei 2011, 229-247. Σχετικά με το δεσμό θρησκείας και πολιτικής κατά τη διάρκεια των αρχαίων χρόνων, βλ. Parker 2001, 111-152· Παπαχατζής 2006, 79-83· Greco 2010, 22-34.
22. Βλ. Mylonas 1974, 78-90· Travlos 1988, 93-94.
23. Για τον Λυκούργο και την πολιτική του βλ. Mikalson 1998, 11-45· Gehrke 2000, 116-117· Kneil 2000, 115-125· Parker 2001, 322-338· Humphreys 2004, 77-129· Ματθαίου 2010, 29-30· Παλαιοκρασσά-Κόπτσα 2010, 88-89· Rhodes 2010, 272-373, 376-379, 380-382· Mikalson 2016, 98-99. Σχετικά με την πραγματοποίηση των εορτών κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής, βλ. Chaniotis 1995, 147-172· Schmitt Pantel 1997, 29-47. Σχετικά με το υπόβαθρο της ελληνικής θρησκείας, βλ. Sourvinou-Inwood 2005, 13-23. Για τη σχέση θρησκείας και αθηναϊκής δημοκρατίας, κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ., βλ. και Versnel 1995, 367-387.
24. Βλ. ενδεικτικά, Habicht 1970, 231-232· Parker 2001, 360.
25. Βλ. τις επιγραφές IG I 3 130 (432 π.Χ.), IG I 3 101 (410/9 π.Χ.), IG II 2 140 (353/2 π.Χ.), οι οποίες αναφέρονται στις προσφορές διαφόρων πόλεων στις εορτές της θεάς ως «ύπόμνημα τῆς παλαιᾶς εὐεργεσίας», όπως μαρτυρεί ο Ισοκράτης στον Πανηγυρικό του λόγου (31.1-6).
26. Βλ. σχετικά, τις επιγραφές IG II 2 1132 (SIG 3 399), 279/8 ή 278/7 π.Χ., στ. 1-11 και IThrAeg E205 (SEG 26, 821), δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ. ή αρχές του 1ου αι. π.Χ., στ. 35-41. Βλ. επίσης, Pakkanen 1996, 29-34, 45-47, 132· Sourvinou-Inwood 2005, 24-63· Muñiz Grijalvo 2010a, 136, 147. Για τα γενικά χαρακτηριστικά της Ελληνιστικής εποχής, βλ. ενδεικτικά, Παχής 2003, 27-68.
27. Πρβλ. Bergemann 2007, 453-462· Βλιζός 2008, 419· Dally 2008, 43-53· Stefanidou-Tiveriou 2008, 11-40.
28. Αυτοκράτορες, όπως ο Αδριανός, ο Αντωνίνος Ευσεβής, και ο Μάρκος Αυρήλιος είχαν μνηθεί στα Ελευσίνια Μυστήρια. Βλ. Lauenstein 1987, 39-40· Clinton 1997, 161-181· Horsley 2003, 93. Πρβλ. Martin 2004, 18-32.
29. Επιγραφικά, η Δήμητρα Καρποφόρος απαντά στην επιγραφή IG II 3 (4) 1569, μέσα 4ου αι. π.Χ., που βρέθηκε στην Ακρόπολη, κοντά στο Ερέχθειο: Pittakys 1835, 332.
30. Όλοι οι θεοί μπορούσαν σε κάποια δεδομένη στιγμή να λειτουργήσουν θεραπευτικά (Kearns 1989, 14), αλλά ορισμένοι ήταν αποκλειστικά θεραπευτές και στην κατηγορία αυτή πλεονάζουν οι ήρωες. Βλ. ενδεικτικά, Μαχαίρα 2004, 124· Ελευθεράτου 2006, 64· Flower 2009, 1-23· Παλαιοκρασσά-Κόπτσα 2010, 85. Για τους επίμοους θεούς βλ. και Versnel 1981, 26-37.
31. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, η Κυβέλη ετιμάτο από τους πιστούς της στον Πειραιά ως «εὐάντητος ἰατροεινή», βλ. Vermaseren 1982, 84 κ.ε. αρ. 273, 275, 276 (IG II 3 (4) 1324, 1328, 1326 αντίστοιχα)· Πετρόχειλος 1992, 36· Vekela 2001, 99· Muñiz Grijalvo 2010b, 340· Renberg 2017, 14 υποσημ. 36, 727 υποσημ. 29, 760 υποσημ. 29.
32. Ο Ασκληπιός είναι ο πρόδρομος των ήπιων θεοτήτων του 4ου αιώνα π.Χ., του Μελιχίου Διός, του Φιλίου Διός, της Αγαθής Τύχης και της Ειρήνης, που προσέφεραν στον άνθρωπο την υπόσχεση του καλού χωρίς κακό: βλ. ενδεικτικά, Parker 2001, 251-252. Η λατρεία του, δημοφιλής ήδη από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. (Wickkiser 2008, 106), διαδόθηκε ιδιαίτερα τον 2ο αι. μ.Χ..

- όπως πιστοποιεί και ο μεγάλος αριθμός των αναγλύφων του θεού, που χρονολογούνται στο 2ο αι. μ.Χ.: Schömer 2003, 47-48, 161-162· Riethmüller 2005, 2/1, 334-359.
33. Βλ. ενεπίγραφο αναθηματικό ανάγλυφο των μέσων του 4ου αι. π.Χ., στον Πειραιά, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. ΜΠ 211, που φέρει την επιγραφή IG Π3 (4) 1321: Πετροχείλος 1992, 36 και 51 εικ. 4 και von Eickstedt 2001, 31 εικ. 17.
34. Αποτέλεσμα των συνεπειών του λοιμού κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν η εισαγωγή της λατρείας του κατεξοχήν θεού θεραπευτή Ασκληπιού στην Αττική, αρχικά στον Πειραιά (von Eickstedt 1991, 114· von Eickstedt 2001, 4. Πρβλ. και Lamont 2015, 37-50) και ίσως ένα χρόνο αργότερα, το έτος 420/19 π.Χ., στην Αθήνα από τον Τηλέμαχο από τις Αχαρνές, που ίδρυσε το ιερό στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης (Beschi 1967-68α, 399, 429-430· Parker 2001, 246· Beschi 2002, 19, 23-24, 25 και υποσημ. 64· Vikela 2006, 43 υποσημ. 18 με βιβλιογραφία, 47 και υποσημ. 51· Wickkiser 2008, 106· Saportini 2010, 180-181 αρ. 1. 31).
35. Για τον Λυκούργο και την πολιτική του, βλ. ό.π. υποσημ. 23.
36. Για τα αναθήματα στους ιαματικούς θεούς, βλ. Forsén 1996, 3, 10 κ.ε. και 134.
37. Για τη «θηρησκευτική κρίση» στο δεύτερο ήμισυ του 5ου αι. π.Χ., βλ. ενδεικτικά Parker 2001, 283-289. Πρβλ. και Παπαχατζής 2006, 175-176, 209-210.
38. Βλ. Ασημακοπούλου 2021, 124-131, 217 αρ. κατ. Γ4 πίν. 2β, 3.
39. Σύμφωνα με τον περιηγητή Πανσανία (Ελλάδος Περιήγησις, 1.3.5), ένα λατρευτικό άγαλμα της Μητέρας των Θεών βρισκόταν στο ιερό της στο Μητρώο της Αθηναϊκής Αγοράς και ήταν έργο του Φειδία ή του Αγορακρίτου (450-440 π.Χ.)· ένα άγαλμα από τη Λειβαδιά, σήμερα στη Χαρώνεια, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 10, αυτοκρατορικών χρόνων (εικ. 5), θεωρείται το πιστότερο αντίγραφο του· βλ. Jannoray 1940, 45-48 εικ. 2-4· Δεσπίνης 1971, 111-123 πίν. 100-103 και Despinis 2005, 143-155.
40. Μία πρωτότυπη απεικόνιση της θεάς προέρχεται από το ιερό της στην Κνίδα (εικ. 6) στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο αρ. ευρ. 1300, 350-340 π.Χ.· βλ. ενδεικτικά, Lippold 1950, 260 πίν. 93:4· Ashmole 1951, 13-28 πίν. 1-15 (περ. 330 π.Χ.)· Alsker 1956, 126, 175 εικ. 45· Kabus-Jahn 1963, 77 κ.ε.· Fuchs 1979, 269-270 αρ. κατ. 298· Lullies 1979, 112-113 αρ. κατ. 218, 219· Viernseis-Schlöörb 1979, 330, 343 υποσημ. 41, 42· Havellock 1981, 138 κ.ε. αρ. 127· Akurgal 1987, πίν. 130-132· Beschi 1988, 859 αρ. 138· Stewart 1990 (περ. 340-330 π.Χ.), 31, 189, 191, 284 εικ. 571-572· Todisco 1993, εικ. 221· Koch 1994, 47 κ.ε., 197 αρ. κατ. 35· Filges 1997, 39, 41, 48· Ridgway 1997, 332-334, 356 υποσημ. 21 πίν. 79a-c (ύστερος 4ος αι. π.Χ.)· Rolley 1999, 228 κ.ε. εικ. 296, 298α· Maderna 2004, 364, 537 εικ. 324a-c.
41. Η Δήμητρα εικονίζεται συχνά καθημένη συνήθως με το αριστερό χέρι στη μέση ή στους μηρούς και το δεξιό σε διάφορες στάσεις, ανάλογα με τη σκηνή στην οποία εντάσσεται η θεά: βλ. κυρίως Beschi 1988 και De Angeli 1988. Πρβλ. Peschlow-Bindokat 1972, 109-127· Κατάκης 2012, 104 και υποσημ. 5.
42. Βλ. ενδεικτικά, Ζαρκάδας 2013, 250-251 εικ. 4.
43. Βλ. το αγαλμάτιο Δήμητρας, Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 3989, αντίγραφο Ρωμαϊκών χρόνων (2ος αι. μ.Χ.), πιθανώς ενός υστεροκλασικού πρωτοτύπου του 4ου αι. π.Χ.: Oikonomos 1946, 403-417 πίν. 22-23 εικ. 1· Κριτικός, Παπαδάκη 1963, 117-118 εικ. 34· Karouzou 1968, 159 αρ. 3989· Peschlow-Bindokat 1972, 135, 156 S3· Beschi 1988, 859 αρ. 142 πίν. 572· Καλτσάς 2002, 253 αρ. κατ. 529· Καλτσάς 2009, 136-137 αρ. κατ. 56. Πρβλ. και την απεικόνιση της Δήμητρας στους ταυροβολικούς βωμούς, Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 1746 και 1747: Καστριώτης 1908, 308· Svoronos 1911, 474-484 πίν. 80· Vermaseren 1982, 116-119 αρ. 389, 390 πίν. 117-122· Vermaseren, De Boer 1986, 40 αρ. 396· Simon 1997, 764 αρ. 131a· Καλτσάς 2002, 368-369 αρ. κατ. 784· Palaiokrassa 2005, 375 αρ. 1398.
44. Για τη λατρεία της Δήμητρας *Καρποφόρου*, βλ. ενδεικτικά, Beschi 1988, 850 αρ. 29· Παχής 1998· Κουράγιος, Δετοράτου 2006, 243-244 και υποσημ. 53, 54· Schirporeit 2013, 436-437· Ασημακοπούλου 2021, 129-131, 172-173.
45. Η επιγραφή IG Π2 4758, 2ος αι. μ.Χ., μαρτυρεί λατρεία της Γης *Καρποφόρου* και επί της Ακροπόλεως, εκτός από το ιερό της Γης *Κουροτρόφου*, Δήμητρας *Χλόης* και Αφροδίτης *Βλαύτης* στο δρόμο από το Ασκληπιείον στα Προπύλαια, το οποίο ήταν δημόσιο: βλ. Lolling 1890, 144-145· Graindor 1914, 407· Stevens 1946, 4 πίν. 1· Beschi 1967-68β, 517-519· Hadzisteliou-Price 1978, 106-115· Pirenne-Delforge 1994, 26-34· Vikela 1997, 197· Μπούσκαρη 2000, 233-234· Μαχαίρα 2008, 132-133· Santaniello 2010, 190-192 αρ. 1. 36· Παντεμαλής, Έλευθεράτου, Βλασσόπουλου 2014, 74· Wallensten 2014, 193-196, 198-200· Monaco 2015, 217-224.
46. Βλ. επιγραφή του 1ου αι. μ.Χ. από τη Μυτιλήνη (IG XII Suppl. 691 [SEG 51, 1029 και *HOPOS* 14-16 (2000-2003), 255-257]): Καλλιωντζής 2000-2003, 255-257.
47. Βλ. ενδεικτικά, Παπαχατζής 1986, 276-278· Machaira 1990, 503· Palagia 2000, 61, 72.
48. SEG 4, 187 στ. 23, 3ος αι. π.Χ.: βλ. Maiuri 1921/1922, 463 αρ. 3· Schirporeit 2013, 79, II.18.
49. Φέρει την επιγραφή: «[---]ρος Πανταϊνέτη Διοτίμου τού Άρεως [δὲ γυνή] –Δήμητρι καὶ Κόρη καὶ τῶι Δήμωι». Βλ. Schirporeit 2013, 79-80, II.19.
50. IG Π3 (4) 1569, μέσα 4ου αι. π.Χ. Ανάθεση στη Δήμητρα *Καρποφόρο*. Θραύσμα πεντελικού μαρμαρέου από αναθηματικό μνημείο, Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο αρ. ευρ. EM 8785.
51. Ενεπίγραφο βάθρο αγαλμάτων Δήμητρας και Διονύσου, του 3ου/2ου αι. π.Χ., από το Αγορανομείο της Σάμου (στ. 6-8): «...ἀνατέθεικεν δὲ ἐν τῶι ἀγορανομίῳ καὶ ἄγαλμα ἐν ταῖς ἐντοιχίῳις θυρίσιν Δήμητρα καὶ Διόνυσον τάγλυφον». Βλ. Schirporeit 2013, 191-193, II.37.
52. Από επιγραφικές μαρτυρίες που προέρχονται από το Ασκληπιείον της Επιδαύρου προκύπτει λατρεία της Δήμητρας *Καρποφόρου*: βλ. Καββαδίας 1883, 153 αρ. 50, 155 αρ. 55. Πρβλ. Schirporeit 2013, 22, 174, 291 και υποσημ. 1238 (IG IV2 508).
53. Στην Έφεσο η Δήμητρα τιμάται από κοινού ως *Θεσμοφόρος* και *Καρποφόρος* (IEph 211, 83/84 μ.Χ.). Επίσης, η θεά ονομάζεται *Καρποτόκος* (IEph 1305). Στην Έφεσο, ο ναός της Δήμητρας *Καρποφόρου* βρίσκεται στο πρωτανείο της πόλης, στοιχείο που καταδεικνύει την πολιτική σημασία που έχει αποκτήσει η θεά, ως πολιούχος και προστάτιδα της πόλεως: βλ. Kozlowski 2009, 253· Schirporeit 2013, 44-48.
54. Στα Δίδυμα, η θεά τιμάται ως *Καρποφόρος* και *Καρποτρόφος* (IDid 504 στ. 11, 24).
55. Στα αυτοκρατορικά χρόνια, μετά την ανακατασκευή του, ο ναός της Δήμητρας στην Πέργαμο αφιερώνεται στη Δήμητρα *Καρποφόρο* και την *Κόρη*, στη λατρεία των οποίων συμμετέχουν και οι άνδρες της πόλης: βλ. Kozlowski 2009, 249-250.
56. Βλ. Schirporeit 2013, 49 και υποσημ. 185, 53. Πρβλ. επίσης το άγαλμα της Λιβίας στον τύπο της Δήμητρας-Ceres, Πάρισμα, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 828: Maderna 2010, 57-58, 64, 305 εικ. 85a-b. Για τη λατρεία της Δήμητρας *Καρποφόρου*, κυρίως στις πόλεις της Μικράς Ασίας και τα νησιά του Αιγαίου, βλ. και Wallensten 2014, 196-198.

57. Βλ. ό.π. υποσημ. 27.
 58. Βλ. Green 1990, 171-186, 200, 345-348· Pollitt 1994, 334-341· Horsley 2003, 93· Παχής 2003, 284 υποσημ. 91· Leustean 2005, 364-381, ιδιαιτ. 365· Braun 2008, 63-77, ιδιαιτ. 66.
 59. Ξενοφών, *Οικονομικός*, 5.17.2 και 6.8

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ασημακοπούλου Στ. 2021, *Δήμητρα «εν άστει»*. Συμβολή στη λατρεία των γονιμικών θεοτήτων στην Αττική από τους κλασικούς χρόνους έως την ύστερη αρχαιότητα, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 111, Αθήνα.
- Βλίζος Στ. 2008, «Γλυπτά από την περιοχή νοτίως του Ολυμπίου», στο Βλίζος Στ. (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες* (Μουσείο Μπενάκη, 4ο Παράρτημα), Αθήνα, 411-423.
- Γιαννικουρή Α. 1999, «Το Ιερό της Δήμητρας στην πόλη της Ρόδου», στο Κυπραίου Ε. (επιμ.), *Ρόδος 2400 Χρόνια. Η Πόλη της Ρόδου από την Ίδρυσή της μέχρι την Κατάληψή της από τους Τούρκους (1523)*. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 24-29 Οκτωβρίου 1993, Πρακτικά, τ. Α', Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, 63-72.
- Δεσπίνης Γ. 1971, *Συμβολή στη μελέτη του έργου του Αγορακροίτου*, Αθήνα.
- Ελευθεράτου Σ. 2006 (επιμ.), *Το Μουσείο και η Ανασκαφή. Ευρήματα από τον χώρο ανέγερσης του νέου Μουσείου της Ακρόπολης*, Αθήνα.
- Ζαρκάδας Ά. 2013, «Άγνωστα γλυπτά από το Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου», στο Οικονόμου Σ., Δόγκα-Τόλη Μ. (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές, Τόμος Β'*, Αττική, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα, 247-278.
- Καββαδίας Π. 1884, «Επιγραφάι εξ Επιδάυρου», *ΑΕ* 1883, Αθήνα, 147-158.
- Καλτσάς Ν. 2002, *ΕΑΜ, Τα Γλυπτά*, Αθήνα.
- Καλτσάς Ν. 2009, στο Καλτσάς Ν., Shapiro Α. (επιμ.), *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα, 136-138 αρ. κατ. 56, 57.
- Καραπαναγιώτου Ά. Β. 2013, *Γυναίκα και κοινωνική προβολή στην Αθήνα. Η μαρτυρία των επιτύμβιων αναγλύφων της ύστερης ελληνιστικής και της αυτοκρατορικής περιόδου* (Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών, Μελέτες 6), Βόλος.
- Καστριώτης Π. 1908, *Κατάλογος Γλυπτών του Εθνικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Κατάκης Στ. Ε. 2002, *Επίδαυρος. Τα γλυπτά των ρωμαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού*, Ι, Αθήνα.
- Κατάκης Στ. Ε. 2012, «Αγαλμάτια Δήμητρας και Κυβέλης των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων από την Αθήνα», στο Στεφανίδου-Τιβεριού Θ., Καρανασάση Π., Δαμάσκος Δ. (επιμ.), *Κλασική παράδοση και νεωτερικά στοιχεία στην πλαστική της ρωμαϊκής Ελλάδας*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλονίκη, 7-9 Μαΐου 2009, Θεσσαλονίκη, 99-114.
- Κουράγιος Γ., Δετοράτου Σ. 2006, «Ανάγλυφο πεπλοφόρου και η σύνδεσή του με το Θεομοφόριο της Πάρου», στο Σταμπολίδης Ν. (επιμ.), *Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης*, Αθήνα, 237-248.
- Κριτικός Π., Παπαδάκη Σ. 1963, «Μήκωνος και όπιου ιστορία και εξέλιξιν εν τή περιοχή τής Ανατολικής Μεσογείου κατά την Αρχαιότητα», *ΑΕ* 1963, 80-150.
- Ματθαίου Ά. 2010, «Αττική. Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα. Ιστορικοί χρόνοι: από την Γεωμετρική εποχή (10ος αι. π.Χ.) έως την ύστερη αρχαιότητα (6ος αι. μ.Χ.)», στο Βλαχόπουλος Α. (επιμ.), *Αρχαία Αθήνα και Αττική. Ιστορική τοπογραφία του άστειος και της χώρας*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 16-39.
- Μαχαίρα Β. 2004, στο Βλίζος Στ. (επιμ.), *Ελληνική και Ρωμαϊκή Γλυπτική από τις Συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα, 123-125.
- Μαχαίρα Β. 2008, *Το ιερό Αφροδίτης και Έρωτος στην Ιερά Οδό*, Αθήνα.
- Μπρούσαρη Μ. 2000, *Τα Μνημεία της Ακρόπολης*, Αθήνα.
- Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα Λ. 2010, «Ιερά της Αττικής», στο Βλαχόπουλος Α. (επιμ.), *Αρχαία Αθήνα και Αττική. Ιστορική τοπογραφία του άστειος και της χώρας*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 62-91.
- Παντερμαλής Δ., Ελευθεράτου Σ., Βλασσοπούλου Χ. 2014, στο Ελευθεράτου Σ. (επιμ.), *Μουσείο Ακρόπολης. Οδηγός*, Αθήνα.
- Παπαχατζής Ν. 1976, *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, τ. ΙΙ, Αθήνα.
- Παπαχατζής Ν. 1986, *Ελληνική Μυθολογία. Οι Θεοί*, τ. ΙΙ, Αθήνα.
- Παπαχατζής Ν. 2006, *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.
- Παχής Π. 1998, «Δήμητρα Καρποφόρος». *Θρησκεία και αγροτική οικονομία του αρχαιοελληνικού κόσμου*, Αθήνα.
- Παχής Π. 2003, *Ίσις Καρποτόκος, Οικουμένη. Προλεγόμενα στον συγκρητισμό των ελληνιστικών χρόνων*, τ. Ι, Θεσσαλονίκη.
- Πετρόχειλος Ι. 1992, «Αναθηματικά Γλυπτά της Κυβέλης από τον Πειραιά», *ΑΕ* 1992, Αθήνα, 21-65.
- Πινγιάτογλου Σ. 1999, «Η λατρεία της θεάς Δήμητρας στην αρχαία Μακεδονία», *Αρχαία Μακεδονία* 6, 2, 911-919.
- Πινγιάτογλου Σ. 2010, «Το ιερό της Δήμητρας στο Δίον», στο Λεβέντη Ι., Μητσοπούλου Χ. (επιμ.), *Ιερά και λατρείες της Δήμητρας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας

και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος, 4-5 Ιουνίου 2005, Βόλος, 201-224.

- Πιναγόπουλος Σ. 2015, *Δίον. Το Ιερό της Δήμητρος*, Θεσσαλονίκη.
 - Ρωμαίος Κ. Α. 1955, «Τεγεατικών Ιερών Αρτέμιδος Κνακαετίδος», *ΑΕ* 1952, Αθήνα, 1-31.
 - Τιβέριος Μ. 2009, «Δήμητρα. Γυναίκες της Αθήνας στη λατρεία της Δήμητρος. Εικονογραφικά δεδομένα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων», στο Καλτσάς Ν., Shapiro A. (επιμ.), *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα, 125-135.
- Ξενόγλωσση**
- Akurgal E. 1987, *Griechische und römische Kunst in der Türkei*, Munich.
 - Alscher L. 1956, *Griechische Plastik III*, München.
 - Ashmole B. 1951, «Demeter of Cnidus», *JHS* 71, 13-28.
 - Baumer L. E. 1997, *Vorbilder und Vorlagen. Studien zu klassischen Frauenstatuen und ihrer Verwendung für Reliefs und Statuetten des 5. und 4. Jahrhunderts vor Christus* (ActaBer XII), Bern.
 - Bergemann J. 2007, «Klassizismus West und Ost: Romanisierung und Tradition im Spiegel der klassischen Form», στο Perrin Y. (επιμ.), *Neronia VII. Rome, l'Italie et la Grèce. Hellenisme et philhellénisme au premier siècle ap. J.-C.*, Collection Latomus 305, 453-462.
 - Beschi L. 1967-68α, «Il monumento di Telemachos, fondatore dell' Asklepieion ateniese», *ASAtene* 45-46, NS 29-30, 381-436.
 - Beschi L. 1967-68β, «Contributi di topografia ateniese», *ASAtene* 45-46, 511-536.
 - Beschi L. 1988, *LIMC* IV, 844-892 λ. Demeter.
 - Beschi L. 2002, «I Tirreni di Lemno a Brauron e il tempio ionico dell' Pissos», *RIA* 57 III, σειρά 25, 7-36.
 - Braun W. 2008, «The Study of Religion and the Mischief of Curiosity», στο *Φιλία και κοινωνία. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γρηγόριο Δ. Ζιάκα*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 63-83.
 - Burkert W. 1993, *Αρχαία ελληνική θρησκεία* (μτφρ. Μπεξαντάκος Ν., Αβαγιανού Α.), Αθήνα.
 - Chaniotis A. 1995, «Sich selbst feiern? Die städtlichen Feste des Hellenismus im Spannungsfeld zwischen Religion und Politik», στο Wörle M., Zanker P. (έκδ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, München, 147-172.
 - Clinton K. 1992, *Myth and Cult. The Iconography of the Eleusinian Mysteries*, Stockholm.
 - Clinton K. 1997, «Eleusis and the Romans: Late republic to Marcus Aurelius», στο Hoff M. C., Rotroff S. I. (επιμ.), *The Romanization of Athens. Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska (April 1996)*, Oxbow Monograph 94, Oxford, 161-181.
 - Coldstream J. N. 1973, *Knossos. The Sanctuary of Demeter*, Oxford.
 - Cole S. G. 1996, «Demeter in the Ancient Greek City and its Countryside», στο Alcock S. E., Osborne R. (επιμ.), *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Oxford, 199-216.
 - Constantinou M. 2014, *Demeter in Hellenistic Poetry: Religion and Poetics*, University of Edinburgh.
 - Cronkite S. M. 1997, *The Sanctuary of Demeter at Mytilene*, Institute of Archaeology, University College London (αδ. διδ. διατριβή).
 - Dally O. 2008, «Athen in der frühen Kaiserzeit - ein Werk des Kaiser Augustus?», στο Βλίζος Στ. (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες* (Μουσείο Μπενάκη, 4ο Παράρτημα), Αθήνα, 43-53.
 - De Angeli S. 1988, *LIMC* IV, 892-908 λ. Ceres.
 - De Minicis M. 2014, «Il Santuario extraurbano di Demetra: votivi, ceramica e rito», στο Luni M. (επιμ.), *Cirene 'Atene d' Africa' VII. Cirene greca e romana*, Monografie di Archeologia Libica 36, Roma, 127-146.
 - Despini G. I. 2005, «Die Statue der Göttermutter des Agorakritos», στο Strocka V. M. (επιμ.), *Meisterwerke, Internationales Symposium anlässlich des 150. Geburtstages von Adolf Furtwängler, Freiburg im Breisgau 30. Juni-3. Juli 2003*, München, 143-155.
 - Farnell L. R. 1971, *The Cults of the Greek States*, τ. III, Aegean Press, Chicago.
 - Filges A. 1997, *Standbilder jugendlicher Göttinnen: Klassische und frühhellenistische Gewandstatuen mit Brustwulst und ihre kaiserzeitliche Rezeption*, Cologne.
 - Flower M. A. 2009, «Athenian Religion and the Peloponnesian War», στο Palagia O. (επιμ.), *Art in Athens during the Peloponnesian War*, Cambridge, 1-23.
 - Forsén B. 1996, *Griechische Gliederweihungen, Eine Untersuchung zu ihrer Typologie und ihrer religions- und sozialgeschichtlichen Bedeutung*, Helsinki.
 - Fuchs W. 1979, *Die Sculptur der Griechen*, München.
 - Gehrke H. J. 2000, *Ιστορία του Ελληνιστικού κόσμου* (μτφρ. Χανιώτης Α., εποπτ. Μπουραζέλης Κ.), Αθήνα.
 - Graf F., Johnston S. 2007, *Ritual Texts for the Afterlife*, London.
 - Graindor P. 1914, «Inscriptions attiques d' époque impériale», *BCH* 38, 351-443.
 - Greco E. 2010, «Sulla Topografia di Atene: un' introduzione ai problemi», στο Greco E. (επιμ.), *Topografia di Atene. Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d. C., tomo 1: Acropoli-Aeropago-Tra Acropoli e Pnice* (SATAA 1), Atene-Paestum, 19-43.
 - Green P. 1990, *From Alexander to Actium. The Hellenistic Age*, London.
 - Habicht Chr. 1970, *Gottmenschentum und griechische Städte*, Zetemata 14, München.
 - Hadzisteliou-Price T. 1978, *Kourotrophos: Cults and Representations of the Nursins Deities*, Leiden.
 - Havellock C. M. 1981, *The Hellenistic Art*, London/New York.

- Hinz V. 1998, *Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia* (PALILIA 4), Wiesbaden.
- Horsley R. A. 2003, *Religion and Politics. People, Power and the Life of the Spirit*, Minneapolis.
- Hughes J. 2017, *Votive Body Parts in Greek and Roman Religion*, Cambridge University Press.
- Humphreys S. C. 2004, *The Strangeness of Gods. Historical perspectives on the interpretation of Athenian religion*, Oxford.
- Jannoray J. 1940, «Nouvelles inscriptions de Lébadée», *BCH* 64-65, 36-59.
- Kabus-Jahn R. 1963, *Studien zu Frauenfiguren des vierten Jahrhunderts vor Christus*, Darmstadt.
- Kane S. 2008, «Transforming power: the use of statues in the cult of Demeter at Cyrene», στο Di Stefano C. A. (επιμ.), *Demetra. La divinità, I santuari, il culto, la leggenda, Atti del I Congresso internazionale, Enna, 1-4 luglio 2004*, Pisa-Roma, 167-172.
- Karouzou S. 1968, *National Archaeological Museum. Collection of Sculpture: A Catalogue*, Athens.
- Kearns E. 1989, *The Heroes of Attica*, Bull. Suppl. 57, University of London, London.
- Kerényi C. 2008, *Ελευσίς. Μυστήρια και Λατρεία* (μτφρ. Παπαδοπούλου Ε.), Αθήνα.
- Knell H. 2000, *Athen im 4. Jahrhundert v. Chr. - eine Stadt verändert ihr Gesicht*, Darmstadt.
- Koch L. 1994, *Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre kaiserzeitliche Rezeption. Die bekleideten Figuren*, Münster-Hamburg.
- Kolb F. 1977, «Die Bau-, Religions- und Kulturpolitik der Peisistratiden», *Jdl* 92, 99-138.
- Kozłowski J. 2009, «Le fidèle et le personnel religieux. Évolution de la fréquentation de certains ‘Thesmophoria’», στο Prêtre C. (επιμ.), *Le donateur, l'offrande et la déesse. Systèmes votifs dans les sanctuaires de déesses du monde grec* (Kernos Supplément 23), Liège, 247-253.
- Kreikenbom D. 2004, «Der reiche Stil», στο Bol P. C. (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst, II, Klassische Plastik*, Mainz am Rhein, 185-258.
- Kron U. 1998, «Sickles in Greek sanctuaries: votives and cultic instruments», στο Hägg R. (επιμ.), *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence: Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult*, Swedish Institute at Athens, 22-24 October 1993, Stockholm, 187-216.
- Lamont J. 2015, «Asklepios in the Piraeus and the Mechanisms of Cult Appropriation», στο Miles M. (επιμ.), *Autopsy in Athens. Recent Archaeological Research on Athens and Attica*, Oxford, 37-50.
- Larson J. 2007, *Ancient greek cults. A guide*, New York and London.
- Lauenstein D. 1987, *Die Mysterien von Eleusis, Urachhaus*, Stuttgart.
- Leustean L. N. 2005, «Towards an Integrative Theory of Religion and Politics», *Method and Theory in the Study of Religion* 17 (4), 364-381.
- Lippold G. 1950, *Die griechische Plastik. Handbuch der Archäologie* 3, 1, München.
- Lolling A. 1890, «Ἐπιγραφικαὶ ἀνακρινώσεις», *ΑΔ* 6, Αθήνα, 143-147.
- Lullies R. 1979, *Griechische Plastik. Von den Anfängen bis zum Beginn der Römischen Kaiserzeit*, München.
- Machaira V. 1990, *LIMC* V, 502-510 λ. Horai.
- Maderna C. 2004, «Die letzten Jahrzehnte der spät-klassischen Plastik», στο Bol P. C. (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst, II, Klassische Plastik*, Mainz am Rhein, 303-382.
- Maderna C. 2010, «Die Bildhauerkunst während der Regierungszeit des Caligula (37-41n. Chr.)», στο Bol P. C. (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst, IV, Plastik der römischer Kaiserzeit bis zum Tode Kaiser Hadrians*, Mainz am Rhein, 51-68.
- Maiuri A. 1921/1922, «Viaggio di Esplorazioni in Caria. III. Nuove iscrizioni dalla Caria», *ASAtene* 4/5, 463-488.
- Martin L. H. 2004, *Οι θρησκείες της ελληνοιστιικής εποχής* (μτφρ. Ξυγαλατάς Δ.), Θεσσαλονίκη.
- Mikalson J. D. 1998, *Religion in Hellenistic Athens*, California.
- Mikalson J. D. 2016, *New Aspects of Religion in Ancient Athens. Honors, Authorities, Esthetics, and Society*, Leiden-Boston.
- Monaco M. C. 2015, *Halirrhothios. Krenai e culti alle pendici meridionali dell' Acropoli di Atene* (SATAA 2), Atene-Paestum.
- Muñoz Grijalvo E. 2010α, «Ideas para el estudio de la religión griega en época imperial», στο *Homenaje a Domingo Plácido*, Madrid, 361-376.
- Muñoz Grijalvo E. 2010β, «The Egyptian Cults in Roman Athens», στο *Les 'religions orientales' dans le monde grec et romain: cent ans après Cumont (1906-2006)*, Brepols, Bruselas-Roma, 325-341.
- Mylonas G. E. 1974, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton.
- Nilsson M. P. 1975, *Griechische Feste von religiösen Bedeutung*, Milano.
- Nilsson M. P. 1976, *Geschichte der Griechischen Religion, τ. 1: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft* (Handbuch der Altertumswissenschaft, V, 2, 1), München.
- Oikonomos G. 1946, «Αγαλμάτιον Δήμητρος εκ της εν Αθήναις Αγοράς», *BCH* 70, 403-417.
- Pakkanen P. 1996, *Interpreting Early Hellenistic Religion, Study based on the Mystery Cult of Demeter and the Cult of Isis*, Helsinki.
- Palagia O. 2000, «Meaning and Narrative techniques in statue-bases of the Pheidias circle», στο Rutter N. K., Sparkes B. A. (επιμ.), *Word and Image in Ancient Greece*, Edinburgh, 53-78.
- Palaiokrassa L. 2005, *ThesCRA* V. «Kultinstrumente: 2b.X. Beleuchtungsgeräte», Los Angeles, 363-376.

- Paribeni E. 1959, *Catalogo delle sculture di Cirene. Statute e rilievi di carattere religioso* (Catalogo di Arceologia Libica 5), Roma.
- Parker R. 2001, *Η θρησκεία στην αρχαία Αθήνα. Ιστορική επισκόπηση* (μτφρ. Τριανταφυλλίδη Γ., επιμ. Τριανταφύλλου Μ.), Αθήνα.
- Peschlow-Bindokat A. 1972, «Demeter und Persephone in der attischen Kunst des 6. bis 4. Jahrhunderts», *Jdl* 87, 60-157.
- Petridou G. 2017, «Demeter as an Ophthalmologist? Eye Votives and the Cult of Demeter and Core», στο Draycott J., Graham E. J. (επιμ.), *Bodies of Evidence: Ancient Anatomical Votives Past, Present and Future*, London and New York, 95-111.
- Pirenne Delforge V. 1994, *L' Aphrodite grecque. Contribution à l' étude de ses cultes et de sa personnalité dans le panthéon archaïque et classique* (Kernos Supplément 4), Liège.
- Pittakys K. S. 1835, *L' ancienne Athènes ou la description des Antiquités d' Athènes et de ses environs*, Athènes.
- Pollitt J. J. 1994, *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή* (μτφρ. Α. Γαζή), Αθήνα.
- Renberg G. H. 2017, *Where Dreams May Come. Incubation Sanctuaries in the Greco-Roman World*, Leiden and Boston.
- Rhodes P. J. 2010, *A History of the Classical Greek World, 478-323 B.C.*, Oxford.
- Ridgway B. S. 1997, *Fourth Century Styles in Greek Sculpture*, London.
- Riethmüller J. W. 2005, *Asklepios, Heiligtümer und Kulte, Studien zu antiken Heiligtümer*, τ. 2/1 και 2/2, Heidelberg.
- Rolley C. 1999, *La sculpture grecque. La période classique*, τ. 2, Paris.
- Santaniello E. 2010, «Il santuario di Afrodite Pandemos & Il santuario di Che Kourotrophos e Demetra Chloe», στο Greco E. (επιμ.), *Topografia di Atene. Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d. C., tomo 1: Acropoli-Aeropago-Tra Acropoli e Pnice* (SATAA 1), Atene-Paestum, 190-192.
- Saportini M. 2010, «L' Asklepieion», στο Greco E. (επιμ.), *Topografia di Atene. Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d. C., tomo 1: Acropoli-Aeropago-Tra Acropoli e Pnice* (SATAA 1), Atene-Paestum, 180-183.
- Schipporeit S. Th. 2013, *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien* (Byzas 16), Istanbul.
- Schmitt Pantel P. 1997, «Public Feasts in the Hellenistic Greek City», στο Bilde P., Engberg-Pedersen Tr., Hannestad L., Zahle J. (έκδ.), *Conventional Values of the Hellenistic Greeks* (Studies in Hellenistic Civilization 8), Aarhus, 29-47.
- Schörner G. S. 2003, *Votive im römischen Griechenland. Untersuchungen zur späthellenistischen und kaiserzeitlichen Kunst und Religionsgeschichte*, Wiesbaden.
- Shapiro H. A. 1989, *Art and Cult under the Tyrants in Athens*, Mainz.
- Simon E. 1983, *Festivals of Attica: An Archaeological Commentary*, Madison.
- Simon E. 1997, *LIMC VIII*, 744-766 λ. Kybele.
- Sourvinou-Inwood Chr. 2005, *Hylas, the Nymphs, Dionysos and Others. Myth, Ritual, Ethnicity*, Stockholm.
- Speier H. 1932, «Zweifiguren-Gruppen im fünften und vierten Jahrhundert vor Christus», *RM* 47, 1-94.
- Stefanidou-Tiveriou Th. 2008, «Tradition and Romanization in the monumental landscape of Athens», στο Βλίζος Στ. (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες* (Μουσείο Μπενάκη, 4ο Παράρτημα), Αθήνα, 11-40.
- Stevens G. Ph. 1946, «The Northeast Corner of the Parthenon», *Hesperia* 15, 1-26.
- Stewart A. 1990, *Greek Sculpture, an exploration*, New Haven, London.
- Svoronos J. N. 1911, *Das Athener Nationalmuseum*, II, Athen.
- Todisco L. 1993, *Scultura greca del IV secolo. Maestri e scuole di statuaria tra classicità ed ellenismo*, Milano.
- Travlos J. 1988, *Bildlexicon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen.
- van Straten F. T. 1981, «Gifts for the Gods», στο Versnel H. S. (επιμ.), *Faith, Hope and Worship*, Leiden, 65-151.
- Vermaseren M. J. 1982, *Corpus cultus Cybelae Attidisque II. Grecia atque insulae* (EPRO 50), Leiden.
- Vermaseren M. J., De Boer M. B. 1986, *LIMC III*, 22-44 λ. Attis.
- Vernant J. P. 2000, *Μύθος και θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Γιόση Μ. Ι.), Αθήνα.
- Versnel H. S. 1981, «Religious mentality in ancient prayer», στο Versnel H. S. (επιμ.), *Faith, Hope and Worship*, Leiden, 1-64.
- Versnel H. S. 1993, *Transition and Reversal in Myth and Ritual* (Studies in Greek and Roman Religion, 6. Inconsistencies in Greek and Roman Religion, II), Leiden-New York-Köln.
- Versnel H. S. 1995, «Religion and Democracy», στο Eder W. (επιμ.), *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr. Vollendung oder Verfall einer Verfassungsform? Akten eines Symposiums 3-7 August 1992*, Bellagio, Stuttgart, 367-387.
- Versnel H. S. 2011, *Coping with the Gods. Wayward Readings in Greek Theology*, Leiden and Boston.
- Vierneisel-Schlörb B. 1979, *Katalog der Glyptothek München II, Klassische Skulpturen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, München.
- Vikela E. 1997, «Attische Weihreliefs und die Kult-Topographie Attika», *AM* 112, 167-246.
- Vikela E. 2001, «Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs», *AM* 116, 67-123 πίν. 13-24.
- Vikela E. 2006, «Hearer Gods and Healing Sanctuaries in Attica. Similarities and Differences», *ARG* 8, 41-62 πίν. 1-9.

- von Eickstedt K. V. 1991, *Beitrage zur topographie des Antikes Piräus*, Athenes.
- von Eickstedt K. V. 2001, *Das Asklepieion im Piräus*, Athen.
- Wallensten J. 2014, «Karpophoroi deities and the Attic cult of Ge. Notes on IG II² 4758», *Opuscula* 7, 193-203.
- Welwei K. W. 2011, *Athen: Von den Anfängen bis zum Beginn des Hellenismus*, Darmstadt.
- White D. 1984, *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya: Background and Introduction to the Excavations, Cyrene Final Reports I*, Philadelphia.
- White D. 2008, «Demeter Libyssa II: another model for colonial cultic transference», στο Di Stefano C. A. (επιμ.), *Demetra. La divinità, i santuari, il culto, la leggenda, Atti del I Congresso internazionale, Enna, 1-4 luglio 2004*, Pisa-Roma, 161-166.
- Wickkiser B. L. 2008, *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Πρόελευση εικονογράφησης

1. © Μουσείο Ακρόπολης - 2018, φωτ.: Σ. Μαυρομάτης 2. © Μουσείο Ακρόπολης, φωτ.: Σ. Μαυρομάτης 3. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, © Υπουργείο Πολιτισμού/Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (Ο.Δ.Α.Π.) 4. © 2007 Photo, text: Aleksandr Velikij. Put' na Vostok. Katalog vystavki. Gosudarstvennyj Ermitazh. Chistyj list, SPb, 2007, p. 152, cat. no. 128 5. ιστότοπος: www.2steps.gr/index.asp?xkey=1142 6. Εφορεία Αρχαιοτήτων πόλης Αθηνών, φωτ.: Ι. Ασβεστάς, © Υπουργείο Πολιτισμού/Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (Ο.Δ.Α.Π.) 7. Εφορεία Αρχαιοτήτων πόλης Αθηνών, φωτ.: Ι. Ασβεστάς, © Υπουργείο Πολιτισμού/Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (Ο.Δ.Α.Π.) 8. Εφορεία Αρχαιοτήτων πόλης Αθηνών, φωτ.: Ι. Ασβεστάς. © Υπουργείο Πολιτισμού/Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (Ο.Δ.Α.Π.).

ABSTRACT

The cult of the goddess Demeter in the Greek world

The attic representation of Demeter as Karpophoros

Dr. Stavroula Asimakopoulou

Archaeologist in the Ephorate of city of Athens

Themes in Archaeology 2023, 7(3): 124-139

In the Greek world, Demeter was the goddess of vegetation par excellence. She was identified with the goddess Gē, who administered the turning of the seasons, yielding the agricultural products which are vital for human life. She turned into a goddess that promised afterlife bliss to those who were initiated into her mystery rites. The exceptionally significant political dimension of the goddess is demonstrated by her temene, which were the first to be made sacred whenever a new settlement was established. Demeter was also worshipped as iatrine (*ιατρίνη*), on account of her healing powers. During Late Antiquity, the cult of Demeter denotes the effort of emperors to promote themselves as the sole guarantors of the safety and prosperity of their subjects. Demeter's statuette, EFAPA 1981, is the unique attic representation of the goddess as Karpophoros. Demeter is depicted holding fabric on her lap with her hands, containing offerings that include a bunch of grapes with leaf and spiral vine shoots as well as olive branches laden with fruit, dates back to the 2nd c. AD. The work draws inspiration most likely from an Attic sculptural prototype of the Classical or the Hellenistic period depicting Demeter or the Mother of the Gods.

Key words: Demeter, cult, goddess of vegetation, afterlife, bliss, Karpophoros